

УДК 141.319.8:7.034.7

Зіновченко Н. Л.,
аспірантка кафедри культурології, естетики і історії,
Донбаський державний педагогічний університет
(Україна, Слов'янськ), tayazinovchenko@gmail.com

Св. Димитрій (Туптало) – філософ козацького бароко

Аналізуються антропологічні і аксіологічні інтенції в філософсько-проповідницькій думці св. Димитрія (Туптала) митрополита Ростовського (1651–1709) в контексті культури українського Козацького бароко II половини XVII – початку XVIII ст. Святитель Димитрій (Туптало, Савич, Тупталенко) – українсько-російський бароковий мислитель-проповідник, письменник, драматург і агіограф, церковний і культурний діяч, який 25 років свого життя і творчості (1675–1700) присвятив просвітительству українського народу і його правителів, сприяв іхній духовній і політичній єдності через проповідництво і створення зводу житій святих на кожен день православного року. Як його басатою діяльність, так і просвітительство інших представників високого Козацького бароко (Петро Мосила, Інокентій Гізель, Лазар Баранович) і помірною бароко (за формально-мовними інтенціями) (Йоаникій Галатовський, Антоній Радивилівський, Лаврентій Кривоносов) впливали на формування високих духовних ідей дуалістичної, амбівалентної барокової людини, яка часто намагалася поєднати протилежне, антиномічне. За доби розвиненого Козацького бароко (1645–1715), особливо часу Руїни, коли в Гетьманщині часто змінювалися геополітичні міркування світської еліти: магнатів, гетьманів і козацької старшини, св. Димитрій разом із Лазарем Барановичем відіграв велику роль як практичний філософ, радник гетьманів І. Самойловича та І. Мазепи (до 1700 р.) у стабілізації мира у суспільстві. Загалом відомо, що українські магнати, які піддалися ідеї польського державотворення, не залишили по собі видатних ані філософських, ані белетристичних творів, бо головними творцями цієї доби були представники духовної козацької культури, частіше за все пов'язані з Києво-Могилянським колегіумом: його ректори, викладачі і вихованці. Саме вони створювали і направляли культуру розвиненого українського Козацького бароко в філософії, літературі, драматургії, а також опосередковано як цінителі і замовники разом із заможним і середнім козацтвом – барокову архітектуру, музику і спів. Проїшло вже понад 300 років із дня смерті св. Димитрія, а його книги проповідей і житій святих видаються і перевидаються, і попит на них не згасає. В нашій статті ми намагасямося, спираючись на герменевтичний, типологічний і культурологічний методи, а також на філософсько-культурологічні твори М. Грушевського, І. Шляпкіна, Д. Чижевського, Ф. Тітова, П. Флоренського, В. Зеньковського, Г. Флоровського, В. Лосського, І. Мейендорфа, В. Горського, С. Йосипенко, С. Кримського, О. Чорного, розкрити секрети інтелектуально-духовної розмови св. Димитрія з бароковою особистістю і її правителями, тайну їхнього зображення і впливу на них. Свої головні завдання ми бачимо, по-перше, у висвітленні антропологічних, а по-друге, аксіологічних інтенцій барокової особистості у повчаннях-кончето св. Димитрія (Туптала), і особливо в «Повчанні в неділю всіх святих, першу по П'ятидесятниці».

Ключові слова: українське Розвинене Козацьке бароко, антропологія і аксіологія барокової особистості.

Св. Димитрій, «український златоуст», бароковий філософ, духовні настанови якого вплинули на національні риси характеру українців, походив із козацького шляхетного роду Савичів, а за батьківським прізвиськом підписувався також як *Данило Туптало*. Про це свідчать, як І. Шляпкін, так і численні його підписи під багатьма літописами, життями святих та іншими створеними і переписаними ним творами [13, с. 3]. Тупталенком, або «сотниченком» (сином Сави Григоровича Туптала, козацького сотника, захисника української землі та її православної віри), «мужем премудрим і сповненим дара Святого духа» його шанобливо прозивали в Україні ще під час створення ним «Книг житій святих» (що вважалося на той час автором літопису Самійлом Величкою справою загальнодержавною) [5; 3, с. 377]. 25 років цей відомий на весь світ агіограф, письменник і драматург, церковний і культурний діяч присвятив проповідництву і ігуменству в різних українських монастирях за часів Руїни (1657–1687) і далі аж до ставлення його за наказом царя Петра I митрополитом Сибірським (1700–1701), а потім Ростовським (1702–1709). Свої головні завдання ми бачимо, по-перше, у висвітленні антропологічних, а по-друге, аксіологічних інтенцій у барокових повчаннях-кончето св. Димитрія (Туптала), особливо у «Повчанні

в неділю усіх святих, першу після П'ятидесятниці». Теоретико-методологічною базою нашого дослідження є герменевтичний, культурологічний і типологічний методи, а також філософсько-культурологічні твори Д. Чижевського, М. Грушевського, Г. Флоровського, В. Горського, С. Йосипенко, С. Кримського, О. Чорного тощо. В середині XVII ст. в Україні набуло подальшого розвитку і досягло значних вершин Розвинене Козацьке бароко (1645–1715). Його головні риси – це ідеологічно-релігійний енциклопедизм, що проявився у вивченні і переробці як православної, так і католицької культури, а також полемічність (як із західними богословами, так і з російськими представниками патріаршого кола), на відміну від Раннього Бароко, в якому або православні діячі культури (З. Копистенський, І. Вишенський) були особами візантійської спрямованості, або ставали уніатами (М. Смотрицький, К. Транквіліон-Старовецький), вважаючи, що можна залишатися «православним» і «під Римським послухом», як справедливо вказував Г. Флоровський [11, с. 40]. До того ж, як він писав, в братствах «...увесь дух викладання був грецьким. Правда із самого початку до грецької мови додається ще й латинська. Але більшість ставилася до латинської науки стримано із опаскою, як до загрозованих «викрутків» і «софістий» [11, с. 39–40]. Розвинене Козацьке бароко представлено яскравими особистостями української духовної еліти, які навчалися на Заході: Лазар Баранович, Інокентій Гізель, Йоаникій Галатовський, – і відстоювали в полеміці з єзуїтами свої православні догмати, зокрема про сходження Святого Духу тільки від Бога Отця. Але вони зберегли деякі католицькі погляди, наприклад, на «непорочне» зачаття Пресвятої Богородиці, яке підтримували до 1687 р. (року приєднання Української Церкви до Російської). Творча спадщина св. Димитрія (Туптала), митрополита Ростовського, як і його наставників-викладачів з Києво-Могилянського колегіуму: Інокентія Гізеля, Лазара Барановича (високе духовне Козацьке бароко), Йоаникія Галатовського (помірне Козацьке бароко, до якого можна також віднести творчість усіх представників Чернігівського просвітительського кола, очолюваного Л. Барановичем: Л. Кривоносовича, А. Зернікава (Цернікава) Чернігівця тощо) дуже багатогранна. Але ми зосередимося тільки на його філософсько-моралістичній, проповідницькій діяльності. Проблеми антропології і аксіології барокової особистості в творчій спадщині св. Димитрія (Туптала), як і в філософській думці українського Розвиненого Козацького бароко, є ще недостатньо вивченими, але є і деякі досягнення. Теоретико-методологічними основами нашого дослідження ми вважаємо, по-перше, праці М. Грушевського і Д. Чижевського, в яких висвітлена культура українського бароко [12]. Значний внесок у розкриття зв'язків творчості св. Димитрія з культурними діячами України і Росії зробив І. Шляпкін [13]. Тему вітчизняної святості розглядав В. Горський, аксіологічні погляди св. Димитрія висвітлив С. Йосипенко. Антропологія барокової особистості в творчості представників Чернігівського просвітительського кола, до якого певний час належав і св. Димитрій, була висвітлена О. О. Чорним, але в загальних рисах. Тому розкриття значення постаті св. Димитрія і його внеску в процес українського державотворення як морально-політичного і практичного філософа ще чекає на своїх дослідників.

У всіх народів є свої моральні філософи, які сприяли становленню народного характеру у його найкращих рисах, явили собою приклад особистого духовного піднесення: у китайців – це Конфуцій, який закликав до миру, припинення воєн, збереження народних традицій, духовного просвітництва, у єгиптян – це засновник чернецтва, преподобний Антоній Великий, у народів південно-східної Азії – це Будда, у греків і каппадокійців – ранньовізантійські християнські філософи-святителі Василь Великий, Григорій Богослов, Іоанн Златоуст, а також пізніші філософи: Симеон Новий Богослов і святий Григорій Палама, у євреїв – послідовники Ісуса Христа: апостоли Петро і Павло, Яків брат Господній, апостоли-євангелісти Матфей, Марко, Лука і Іоанн тощо, у сирійців – св. мученик і філософ Максим Сповідник, преподобний Іоанн Дамаскин, у римлян – блаженні Августин Гіпонський, Фома Аквінський і Ієронім – найбільш прославлений у живописі Відродження аскет, перекладач Біблії і моральний філософ-ригорист. В українців таким великим духовним просвітелем і аскетом-ісихастом був святий Димитрій (Туптало), що жив у складні часи Гетьманщини і Руїни (1657–1687) і закликав народ до збереження православної віри і духовних традицій Київської Русі, поширював ідеали братньої любові і суспільного миру. Він досягав цього як через культурологічні інтенції своєї творчості (антропологічне розкриття сильних і слабких сторін барокової особистості), так і через вплив на її аксіологію, духовні цінності. Трудно переоцінити вклад в українську православну культуру і його «Книг житій святих», і барокових повчань, і його молитов, серед яких є й такі, що до сих пір читають при різних захворюваннях, в тому числі і при шизофренії.

Д. Чижевський справедливо називав проповіді св. Димитрія повчаннями – «кончето» за їхній дотепний задум, символічну метафоричність і алегоричність; він писав, що бароковий «проповідник мав на меті значно вразити слухача, вдарити по його розуму або почуттю...» [12, с. 320]. Але не тільки бароковою формою, а духовним змістом творчості і своєю молитовністю св. Димитрій значно вплинув на ментально-миростворчий дух українського суспільства. У всіх своїх духовних творах: проповідях, «Руни Орошенному», тісно пов'язаному з інтенціями проповідництва, в житіях християнських філософів (св. мученика Юстина Філософа, преподобного Максима Сповідника, свт. Василя Великого, свт. Іоанна Златоуста тощо) і ісихастів (Антонія Великого, Макарія Великого, свт. Григорія Палами) з «Четїїх Міней», у циклі роздумів про страждання на хресті Ісуса Христа і молитов на цю тему – св. Димитрій усіма духовно-змістовними і риторичними бароковими засобами постійно звав народ до розвитку вміння любити Бога як справжнього Отця, надіятися, що він завжди є поруч із своєю допомогою, а Діву Марію – як справжню Матір людства, а також – до вміння терпіти, оберігати і любити свого ближнього. Так в його розмислі «Благодарний спомин страждань Христових і молитовне міркування, що є найбільш корисне із усіх молитов, яке потрібно створювати в усі п'ятниці» ми читаємо його молитовні словесні формули звертання і хвали Ісусу Христу: «Душі і тіла мого Творче, усією душею і почуттями, усім Тілом заради мене постраждавий: дотиком – усієї Плоті побиття і ураження; споживанням – оцта із жовчю напування;

нюхом в узах від трупів на Голгофській горі від смороду тягаром; слуханням – лжесвідчення, наругу і ганьбу; баченням – гірких сліз пролиття і хворобливе зведення очей до Пречистої Матері Своєї, яка під хрестом стояла і люто серце своє терзала. Слава Тобі, Господи Ісусе Христе, Боже мій, Слава Тобі!» [7, с. 557–558]. Такі його молитви набували широкого розповсюдження: згадаймо його «П'ятчисельні молитви», в яких прославляється Богоматір, що і до сих пір перевидаються. Вони ментально впливали на становлення національної ідентичності нашого народу. Проповідницька і молитовна діяльність св. Димитрія відбувалася, коли українські магнати, прагнучи подальшого укорінення себе серед аристократії за рахунок знедолення народу, зраджували його державні інтереси, тяжіли до Польщі, тоді як козаки – до православної Гетьманської держави, а народ, який винищували у братніх козацьких і загарбницьких територіально-сусідських війнах, а потім закріпачили – до закінчення воєн, миру і спокою в державі. Складна геополітична ситуація в нашій країні повторюється і за наших часів.

Особливу роль св. Димитрій відіграв у практичній філософії, будучи радником і проповідником при гетьманах І. Самойловичі і І. Мазепі (до 1700 р., коли за наказом царя Петра I знайти на Україні освіченого ігумена і висвятити його на митрополита Сибірського київський митрополит Варлаам Ясинський обрав св. Димитрія як свою довірену особу і відправив його, слабого легенями, але сильного духом, до Москви, де він захворів, але, ставши митрополитом, випросив у царя право закінчити там, а не в Сибіру свій головний труд усього життя – «Книги житій святих». (Слід зазначити, що увесь час Розвиненого Козацького бароко (1645–1715) співпадає із значним змінням клімату в Східній Європі у бік похолодання. Природа ніби теж відповіла на братські війни стійкими великими морозами взимку, холодним літом із заморозками як у червні, так і в серпні). Продовжуючи створювати агіографічні книги і в Росії, св. Димитрій друкував їх, як і раніше, у Києво-Печерській лаврі, не пориваючи зв'язків з митрополітим друкарським колом. І в Росії він піклувався про духовні потреби українського народу, задумавши написати для малоосвічених українських духовних осіб «Літописець Келейний», в якому Священна історія зображується паралельно з громадянською.

Культура українського Козацького бароко як руху в суспільній свідомості була біполярною, антиномічною. Вона поєднувала в собі складність як змісту, так і форми творів мистецтва, наприклад, нашарування різних об'ємів у архітектурі, або духовно-релігійні і світські мотиви в іконі, в якій поряд із святими зображували відомих козацьких осіб. Це особливо часто ми бачимо на іконі «Покрова Богородиці», де на передньому плані стоять, як наприклад, на січовій іконі, козаки на чолі з Петром Калнишевським та січовими знаменами, а на інших ми бачимо і духовну, і світську еліту поряд з Панною Богородицею у кольоровому вбранні: Богдана Хмельницького і Лазара Барановича (НХМУ) або Івана Сулиму та козацьку старшину (з Покровської церкви с. Сулимівка Київської обл.); найдавніший же образ сумної Богородиці, яка збирала під своїм Покровом усіх представників нашого народу (багатих і жебраків, старих і дітей) є на іконі С. Медведицького, що створена в середині XVII ст. в м. Стара Сіль [1, с. 241–243]. Отже,

антиномічність образів, амбівалентність барокової особистості це не просто збіг, а інтенція барокового руху, веління духу часу. У XVII ст. саме козацтво було тією силою, що сприяла українському державотворенню і розвитку барокової національної культури, з її манірною красою, і не тільки захищала національні і віросповідні інтереси країни, а й визначала культурно-художні смаки суспільства, яке в заземлено-практичному аспекті все частіше орієнтувалося на польські смаки і моду. Як справедливо вказував А. Тойнбі, спочатку саме віра, а після неї вже мова, земля, історія і етнічно-побутові традиції визначають тенденції державотворення.

Наш аналіз барокових аксіологічних і антропологічних інтенцій в гомілетичній творчості св. Дмитрія (Туптала) ми здійснюємо в контексті української культури Козацького духовного бароко. Антропологічні інтенції бароко в галузі змісту проповідей св. Дмитрія проявилися у висвітленні ним амбівалентних ідеалів барокової особистості: водночас земних і божественно-небесних, інтелектуальних і декоративних, цікавих своїми бароковими химеричними образами. Також треба відмітити складність як цінностей барокової особистості, зображеної у проповідях, так і форми барокової проповіді-кончето св. Дмитрія (символічна метафоричність мовлення як структурний компонент повчання, антиномічність як нерозривне поєднання формальних протилежностей: ідеального і дійсного, трагічного і комічного, містичного і реального, інтелектуального і простацького тощо). Для аналізу аксіологічно-антропологічних інтенцій проповідництва св. Дмитрія ми обрали «Повчання в неділю всіх святих, першу по Святому Духу», тезою якого св. Дмитрій обрав фразу-закінчення з Нагорної проповіді Ісуса Христа: «Радуйтеся і веселіться, бо велика нагорода ваша на небесах»). Для розгляду інтенцій Козацького бароко ми обрали маніфести барокового проповідництва, твори Л. Барановича («Труби словес проповідних») і Й. Галятовського («Ключ розуміння», а також «Казаняпридані до книги «Ключ розуміння» названої»), в яких вони вимагали від проповідників дотримання особливої форми. Структура барокової проповіді складалася із трьох частин: 1) вступу («початку», або «ексординуму»), де пропонується слухачам цитатна підтема-теза (інколи мало пов'язана із змістом, як пропонував це робити Й. Галятовський у своєму «Казані»); 2) основної частини, тобто «нарративу», де розробляється і доводиться теза проповіді; 3) «конклюдії», тобто «кінця», де підводиться підсумок повчанню і догматичній ортодоксальній трактовці тези [2; 8, с. 1–3]. Головні інтенції культури доби українського Козацького бароко взагалі пов'язані із особливою духовністю, що відмічав вже самий перший і глибокий дослідник слов'янського бароко Д. І. Чижевський [12, с. 27].

Як і зараз, коли Україна, з геополітичної точки зору, як держава знаходиться в центрі світового протистояння Заходу і Сходу, так і на той час, Гетьманщина, тобто Козацька земля, як її називав Єрусалимський патріарх Досифей (у квітні 1686 р., в листі до царя і патріарха Московського Йоакима, дорікаючи на те, що українські духовні особи, що навчалися на Заході, носять єзуїтські «ожерелля» і по своїх монастирях «почитають» «неподобні мудровання») знаходилася між католицько-протестантським західним впливом і православним, східним, а також мусульманським південним впливом

[9, с. 159]. Творча спадщина св. Дмитрія (Туптала) своїми коренями уходить в культуру Розвиненого Козацького духовного бароко. Духовними центрами цієї культури були, з одного боку, Києво-Могилянський колегіум, Києво-Печерська лавра, з її митрополичім колом і друкарським двором, а з іншого, Чернігово-Сіверська земля, світочем якої була постать архієпископа Чернігівського Лазара Барановича, що був довгі роки не тільки місцєблостителем Київської митрополії, а й захисником незалежності і істинності українського православ'я як перед західними полемістами, так і перед патріархом Московським Йоакимом. Вже із самого початку своєї творчості, з 1675 р., св. Дмитрій став проповідником при Чернігівській кафедрі Лазара Барановича, а на той же час, як пригадує він у своїх щоденних записках, тобто «Діарії», Хоментовський був проповідником при єпископі Білоруському Феодосії (Василевичі), Іона (Дубинський) – проповідником Віленським, Паскевич – Мінським, а Тимофій (Богданович) – Новгород-Сіверським. Але вже через два роки слава св. Дмитрія як проповідника-«златоуста» далеко позаду залишила його собратів. Чим же, якою мудрістю і прикрасами, вражала слухачів, а потім і читачів філософська думка проповідей св. Дмитрія, що такого яскравого в ній припало до барокового художньо-вимогливого смаку його прихильників? По-перше, те, що він був виразником не тільки козацьких, а й загальнонародних православних ідеалів. Як і його попередники, особливо Лазар Баранович, він зміг за допомогою барокових тропів (символічної метафори і алегорії тощо) виразити живий заклик до духовної єдності народу на основі православних ідеалів живої віри, незламної надії і нескінченної любові до Бога і людей, які, на його думку, досягаються через помірний аскетизм буття, потяг до духовного очищення і праведності, а також поширення молитовного стану суспільства. По-друге, він був добре обізнаним з теорією і практикою барокової проповіді, яку розробив Йоаникій Галятовський, колишній ректор (1657–1662) і викладач риторики і гомілетики Києво-Могилянського колегіуму, полеміст і письменник, який пізніше увійшов до кола чернігівських просвітителів, що гуртувалися навколо Лазара Барановича (Лаврентій Крщонович, Адам Зернікав Чернігівець, св. Дмитрій тощо).

Отже, головними інтенціями барокової проповіді св. Дмитрія, яку Д. Чижевський за аналогією з західними зразками барокового дотепно-метафоричного задуму творів називав проповіддю-кончето, були змістовні морально-філософські інтенції. Так, наприклад, в «Повчанні в неділю всіх святих, першу після П'ятидесятниці» св. Дмитрій по-бароковому виражає свою думку від протинного, тим самим виявляючи дуалістичні аксіологічні інтенції в складній структурі цієї проповіді. Як вказував теоретик барокової проповіді Й. Галятовський в своєму підручнику з гомілетики («Казаняпридані до книги *Ключ розуміння* названої»), у кожній проповіді повинна бути подвійна тема. Одна з тем присвячена конкретному святу або життю святого, а інша, яка подана в підзаголовку повчання як його епіграф, повинна поглиблювати філософічність твору і створювати ускладнений інтелектуальний зміст. Тема-епіграф цієї проповіді св. Дмитрія – «Радуйтеся і веселіться, бо великою є нагорода ваша на небесах» – це кінцівка Нагорної проповіді Христа, який закликав у

ній свій народ до «стягання», тобто панування в душі серцевої чистоти, духу смирення, а не гордоців, духу каяття, духу миролюбства, правди і милості, а також особистої волі до захисту усіх заповітів блаженства. Саме цю складну думку, двозначну за своєю суттю, і повинен довести автор. З одного боку, в цій думці є такий сенс: святі, які вже попали на небеса, повинні радіти своїй нагороді за праведне життя; з іншого боку, ті, хто ще зараз на землі веде праведне життя, теж повинні радіти, бо попереду на них чекає велика нагорода на небесах. Але автор, нестандартно розвиваючи думку, вводить доказ від протилежного, розподіляючи усіх християн на «вірних» і «грішних». Звертаючись до святих, «вірні» можуть радіти, «...бо в їхній особі вони мають собі багатьох захисників, помічників, заступників і «ходатаїв», а «грішні від радості святих стануть ще більше горювати своїми серцями, коли побачать їх на небесах увічнаних вічним царством, а себе знедолених...». Автор є зовсім далекий спочатку від того, щоб когось критикувати, або засуджувати. Навпаки, він говорить, що святі на небесах не можуть мати повної радості тому, що «бачать нас, грішних, що самовільно залишаються без їхнього товариства, їхніх ліків, їхньої вічної радості із-за маленьких і суєтних гріховних солодощів, які існують у цьому світі» [5, с. 477]. Отже, навіть з таких коротких натяків св. Димитрія ми можемо зробити висновок, що барокова людина має розпорошену свідомість, бо забула про сенс свого буття, про головне, з точки зору християнства, «вічне» буття і віддалася пошукам заборонених з морально-християнської точки зору гріховних радощів земного буття. Цей стан відсутності цілісності існування душі і тіла, коли людина забуває, що вона постане перед Богом після свого земного буття. Антиномічне барокове поєднання радощів і печалі властиве як особиста якість і земній, і святій, небесній людині. Святі, з точки зору автора, наділені такою земною якістю, як поміркованість грішника, невдоволеність, поперше, тим, що вони не мають тіла, тобто «їхні святі душі ще не поєдналися з їхніми чесними мощами» [5, с. 477]. По-друге, святі тужать «про всякого нерозкаяного грішника» [5, с. 477]. Так автор без сатири і іронії перейшов до теми каяття людини. Тема покаяння – одна з самих розвинених тем у духовній бароковій філософській думці, починаючи з книги «Ключ розуміння» Інокентія Гізеля. Філософська думка св. Димитрія йде далі: «Я ж, недостойний, почну записувати грішників, що каються, до ліків святих і називати їх новими святими» [5, с. 477]. Отже, святість автор насамперед поєднує із покаянням і очищенням душі, що досягається без усіляких додаткових дій, без епитимії. Темі покаяння присвячено ще декілька проповідей св. Димитрія, наприклад, «Повчання про молитву в неділю четверту по П'ятидесятниці». Барокова складність в повчаннях св. Димитрія насамперед виявляється в їхній складній тематиці. Так, в «Повчанні в неділю всіх святих, першу по П'ятидесятниці» св. Димитрій для доказу основної теми-тези «Радуйтеся і веселіться, бо велика є нагорода ваша на небесах» використовує цілих 5 підтем: 1) підтему покаяння; 2) віри; 3) підтему про два види грішників (тих, які грішать і одразу каються, і отже, одразу стають праведними, а також тих праведників, що падають і каються і, таким чином, теж стають на праведний, шлях); 4) підтема складних відносин між біблейським царем Давидом, Урією і Вірсавією; 5) підтема-антиномія:

розпусниця-діва, а також взаємні переходи в ній. Кожну з цих підтем автор висвітлює за допомогою складних образів, які інколи є віддзеркаленими образами із Старого Заповіту. Друга підтема віри розкривається за допомогою як антиномічних, так і віддзеркалених образів: «Віра – це молодість без старості...»; «віра – це і жива безкровна жертва, бо вірою Авраам приніс сина свого Ісаака в жертву живу, не проливши його крові»; «віра – це умне око, бо воно знає, як треба благословити Якова і як Ісава» [5, с. 489]. Ще більш цікава для нас і антропологія цієї проповіді: автор зображує свого сучасника як амбівалентну особистість: він є то грішник, то після каяття – праведник. По мірі розгортання доказів основної теми автор розкриває, як дуалістичні ідеали барокової людини можуть стати дієвими, цілісними. Він каже, що грішник у своєму каятті не повинен впадати у відчай, бо саме через каяття він може стати праведником. Підтема віри переходить у св. Димитрія у наступну біблійну підтему, через роздуми автора про праведність Раав-блудниці. Св. Димитрій створює мислений діалог з читачем у новітньому інтелектуально-розмовному стилі: «Святий Павло! Чи не знеміг ти, коли писав похвалу вірі? Подивись, чи ти добре пишеш і говориш, коли окаянну, нечисту жінку-блудницю дорівнюєш до вірного Авеля, до чистого Єноха, до богоугодного Ноя, достойних патріархів Авраама, Ісаака і Якова...?» [5, с. 479]. Лейтмотив цієї проповіді св. Димитрія – це заклик, повний риторичних звертань, до пошуків Бога поруч себе через каяття: «Слухай же це, усілякий грішник, і уповай! Ось тверда надія на милість Божу для грішника, що піднімається від гріхів! Одряду відкинь свій гріх, зламай твій злий звичай, наплюй на свої гріховні страсті, потопчи їх ногами, встань через покаяння...» [5, с. 489].

Заклик до соціального милосердя, припинення ворожнечі ми бачимо в повчанні на день смерті «Петра, митрополита Московського і усієї Русі», який помер «смертю чесною», тобто «доброю», такою, яка народжує вічне життя. Це повчання має за назву цитату з Апокаліпсису: «І Інша книга розкрита, яка є книга життя», і під нею автор розуміє «книгу смерті людської» [6, с. 537]. Головна ідея цієї танатологічної проповіді – це уславлення ідеї життя з «чистим серцем» і руками, без зайвого клопоту, лжесвідчення і віроломства, яку прославляли два письменники старовини: «Давид Псаломник» і святий Іоанн Лівничник, а також св. митрополит Петро. Уславивши його беззлобність автор пише: «... Бог наближається до беззлобності, а беззлобність до Бога, ніби поєднуючись у один рід і один дух: Беззлобні і праведні, – сказано у Псаломника, поєдналися зі мною» (Пс.24,21); сей рід шукаючих Господа» [6, с. 542]. Широка тема російської літератури і філософії, тема пошуків Бога, тобто пошуків праведного буття за законами Євангелія, була розпочата в руському богослов'ї саме з цього повчання св. Димитрія (Туптала).

Підсумовуючи, слід відзначити, що св. Димитрій відобразив у своїх повчаннях-кончето амбівалентні ідеали і цінності барокової особистості і свої цілісні ідеали, які вкорінені у православній біблійній і ранньовізантійській святості: «Якщо ти бажаєш здолати ворогів своїх без війни, перемогти без зброї, угамувати без труда і скорити собі – будь сумирний, терпеливий, тихий, беззлобний, як ягня, і ти здолаєш, переможеш, підкориш і покориш», – писав св. Димитрій у «Повчанні

на день пам'яті святих мучеників Адріана і Наталії» [6, с. 229]. Формальні барокові інтенції його проповідей: антиномічність, динамізм, символіко-алегорична метафоричність і енциклопедичність його цитатій мають своє походження в барокових гомілетичних маніфестах як Йоанікія Галятовського, так і Лазара Барановича, які вимагали барокової енциклопедичності, обізнаності в багатьох галузях. Таким чином, ми можемо констатувати, що творча спадщина св. Дмитрія (Туптала) своїми коренями уходить в культуру Розвиненого Козацького духовного бароко, яке ми розподіляємо на високе Козацьке бароко (творчість Петра Могили, Інокентія Гізеля, Лазара Барановича і свт. Дмитрія Туптала), а також на помірне бароко (Йоанікії Галятовський, Антоній Радивилівський, Лаврентій Крщонович тощо), яке ми виділили лише на основі мовно-формальних інтенцій. Чим же найбільш за все вражає нас філософська думка проповідей св. Дмитрія? По-перше, тим, що він був виразником не тільки козацьких, а й загальнонародних православних ідеалів: милосердя, духовної мудрості і чистоти, аскетизму буття («будь помірним у всьому, якщо бажаєш знайти душевний спокій, – без помірності ніколи не знайдеш спокою і миру» [7, с. 208–209]. Як і його попередники, особливо Лазар Баранович, він зміг як за допомогою барокових тропів (символічної метафори і алегорії тощо), так і частого цитування Святого Письма виразити живий заклик до духовної мудрості і єдності народу на основі православних ідеалів живої віри, незламної надії і нескінченної любові до Бога і людей. Св. Дмитрій виділяв два види мудрості: мудрість «духовну» і «світську». Він їх характеризував, спираючись на біблійну традицію: «Обидві ці премудрості описані у посланні святого апостола Якова наступним чином: «Чи мудрий хто, чи розумний хто з вас, доведи це на самій справі доброю поведінкою з мудрою сумірністю. Але якщо у вашому серці ви маєте гірку заздрість і сварливість, то не пишайтеся і не оговорюйте істину. Це не є мудрість, що сходить зверху, а земна, душевна...» [6, с. 473]. Слідом за апостолом Яковом, братом Господнім, св. Дмитрій називає мудрістю ту, «що сходить зверху», тобто від Бога: «чисту, потім мирну, скромну, слухняну, повну милосердя...» [6, с. 483]. Все це, на його думку, досягається через помірний аскетизм буття, духовне очищення, праведність, до якої він постійно звав амбівалентну барокову людину. Він вважав, що змінення духу однієї окремої людини, поширення молитовного стану суспільства веде за собою змінення духу всього соціуму. Те, що св. Дмитрій був добре обізнаний з теорією і практикою барокової проповіді, розробленою Йоанікієм Галятовським і теоретично розвинутою Лазарем Барановичем, допомогло йому не тільки прославити на віки барокову проповідь, а і вплинути на формування українського народного характеру, з його віротерпимістю, беззлобністю і душевним благородством. Його барокові повчання-кончето ще чекають на своїх дослідників.

Список використаних джерел

1. Апанович О. М. Козацька енциклопедія для юнацтва. Книга статей про історичне буття українського козацтва / Олена Апанович; упорядк. текстів, ілл. Яремійчук О. С.; наук. ред., авт. післямови Ю. Мицик. – К.: Веселка, 2009. – 719 с.: ілл.
2. Баранович Л. Труби словесь проповідньх на нарочитія дни праздниковъ Господскихъ, мученическихъ, мученій преподобныхъ дев, трехъ святителей, Богослова, чудотворцевъ,

благотвѣрныхъ царей и князей, безсрѣбрениковъ, Алексея челоуѣка Божия, Алексея митрополиты киевского, преподобныхъ Печерскихъ и прочихъ... / К.: Типографія Києво-Печерської лаври, 1674, в л. – [10], 403, [4] арк.: грав.

3. Величко С. В. Літопис / Пер. с книжної української мови В. А. Шевчука; відп. ред. О. В. Мишанич. – К.: Дніпро, 1991. – Т.2. – 642 с.

4. Гизель Інокентій. Миръ съ Богомъ челоуѣку / І. Гизель. – К.: Типографія Києво-Печерської лаври, 1669. – 30, [666], [8] с.: грав.

5. Дмитрій Ростовский, святитель. Творения. В 3-х томах. – М., 2005. – Т.1. Житие. Поучения. – 928 с.

6. Дмитрій Ростовский, святитель. Творения. В 3-х томах. – М., 2005. – Т.2. Поучения. Слова. – 828 с.

7. Дмитрій Ростовский, святитель. Творения. В 3-х томах. – Т.3. Руно Орошенное. Алфавит духовный. Слова. – 716 с.

8. Йоанікіи Галятовський. Казаня приданы і до книги «Ключъ разумѣнія» названої / І. Галятовский. – К.: Типографія Києво-Печерської лаври, 1660. – [1], 149, 1 арк.: грав.

9. Митрополит Евгений (Болховитинов). Словарь исторический о бывших в России писателях духовного чина Греко-Российской Церкви / Подг. текста, сост., предисловие канд. филос. наук П. В. Калитина. – М.: «Русский Двор», Свято-Троицкая Сергиева Лавра, 1995. – 416 с.

10. Нецаев Виссарион. Жизнь святителя Дмитрия // Жития святителей Иоасафа Белгородского и Дмитрия Ростовского. – М.: Издательство Сретенского монастыря, 2007. – 224 с.: ил. – (Жития святых).

11. Флоровский Георгий, прот. Пути руського богословия / Предисл. прот. И. Мейендорфа. – Изд. 3. – Париж: YMCA-PRESS, 1983. – Репр.: Париж, 1937. – 600 с.

12. Чижевський Д. І. Історія української літератури. – К.: ВЦ «Академія», 2008. – 568 с. (Альма-матер).

13. Шляпкин И. А. Святой Дмитрий Ростовский и его время (1651–1709 годы) / И. А. Шляпкин. – СПб., 1891. – XIV, 460, 102, III с.

References

1. Apanovych O. M. Kozac'ka encyklopedija dlja junactva. Knyga statej pro istoryчне буття украї'ns'kogo kozactva / Olena Apanovych; uporjadk. tekstiv, ill. Jaremijchuk O. S.; nauk. red., avt. pisljamovy Ju. Mycyk. – K.: Veselka, 2009. – 719 s.: ill.

2. Baranovych L. Truby sloves# propov'bdnyh# na narochityja dni prazdnikov# Gospodskih#, muchenicheskikh#, muchenij prepodobnyh# dev, treh# svjatilej, Bogoslova, chudotvorcev#, blagotv'nyh# carej i knjazej, bezsr'fbrenikov#, Alekseja chelov'ka Bozhija, Alekseja mitropolity kievskogo, prepodobnyh# Pecherskih# i prochih#... / K.: Typografija Kyjevo-Pechers'koi' lavry, 1674, v l. – [10], 403, [4] ark.: grav.

3. Velychko S. V. Litopys / Per. s knyzhnoi' ukrai'ns'koi' movy V. A. Shevchuka; vidp. red. O. V. Myshanych. – K.: Dnipro, 1991. – T.2. – 642 s.

4. Gizel' Inokentij. Murgъ съ Bogomъ chelov'ku / I. Gizel'. – K.: Typografija Kyjevo-Pechers'koi' lavry, 1669. – 30, [666], [8] s.: grav.

5. Dimitrij Rostovskij, svjatelj'. Tvorenia. V 3-h tomah. – M., 2005. – T.1. Zhitie. Pouchenija. – 928 s.

6. Dimitrij Rostovskij, svjatelj'. Tvorenia. V 3-h tomah. – M., 2005. – T.2. Pouchenija. Slova. – 828 s.

7. Dimitrij Rostovskij, svjatelj'. Tvorenia. V 3-h tomah. – T.3. Runo Oroshennoe. Alfavit duhovnyj. Slova. – 716 s.

8. Joanykyj Galjatovs'kyj. Kazanja prydanu y do knygy «Kljuchъ razum'bnija» nazvanoj / Y. Galjatovskij. – K.: Typografija Kyjevo-Pechers'koi' lavry, 1660. – [1], 149, 1 ark.: grav.

9. Mitropolit Evgenij (Bolhovitinov). Slovar' istoricheskij o byvshih v Rossii pisateljah duhovnogo china Greko-Rossijskoj Cerkvi / Podg. teksta, sost., predislovie kand. fil. nauk P. V. Kalitina. – M.: «Russkij Dvor», Svjato-Troickaja Sergieva Lavra, 1995. – 416 s.

10. Nechaev Vissarion. Zhizn' svjatelja Dimitrija // Zhitija svjatilej Ioasafa Belgorodskogo i Dimitrija Rostovskogo. – M.: Izdatel'stvo Sretenskogo monastyrja, 2007. – 224 s.: il. – (Zhitija svjatyh).

11. Florovskij Georgij, prot. Puti rus'kogo bogoslovija / Predisl. prot. I. Mejenдорфа. – Izd. 3. – Parizh: YMCA-PRESS, 1983. – Repr.: Parizh, 1937. – 600 s.

12. Chyzevs'kyj D. I. Istorija ukrai'ns'koi' literatury. – K.: VC «Akademija», 2008. – 568 s. (Al'ma-mater).

13. Shljapkin I. A. Svjatoj Dimitrij Rostovskij i ego vremja (1651–1709 gody) / I. A. Shljapkin. – SPb., 1891. – XIV, 460, 102, III s.

Zinovchenko N. L., postgraduate student of cultural studies, aesthetics and history, Donbas State Pedagogical University (Ukraine, Slavyansk), tayazinovchenko@gmail.com

St. Demetrius (Tuptalo) – philosopher Cossack Baroque

Our article is devoted to the analysis of anthropological and axiological intentions of philosophical gomilian thought of saint Dimithriy (Tuptalo), metropolitan Rostovskiy (1651–1709), in the context of high Cossack baroque of Ukrainian culture of the II half of the XVII century and beginning of XVIII century. Saint Dimithriy (Tuptalo, Savich, Tuptalenko) Ukrainian– Russian baroque thinker, preacher, writer, dramaturgist and hagiographer, church and cultural figure, who dedicated 25 years of his life and creativity (1675–1700) to the education of Ukrainian people, contributed to it's religious and political unity with help of preaching and collection of Lives of the Saints for each day of the orthodox year. Not only his many-sided activity, but also his education of other representatives of high Cossack baroque (St. Petr Mohila, Inokenty Gisel, Lasar Baranovich) and developing baroque (according to formal language features) (Ioannikiy Galyatovskiy, Antony Radivilovskiy, Lavrentiy Krschonovich) influenced on the formation of high spiritual ideals of ambivalent dualistic baroque personality, often trying to connect things, which can't be connected, antinomy things. During the era of Cossack baroque (1645–1715), when in the Hetman Cossack territory the geopolitical views of the elite often changed: magnates, hetmen and the Cossack foremen. St. Dimithriy as practical philosopher and councilor of hetmen I. Samoylovich and I. Masepa (before moving to Russia in the 1700-th year by the order of Petro the I and acceptance the dignity of metropolitan of Siberia, and then of Rostov) with Lasar Baranovich, it had played a great role in stabilization of the peace in the society. It's commonly known, that Ukrainian magnates, who gave into the idea of Polish State system, didn't leave neither prominent philosophical nor fictional works, as the main creators of this era were the representatives of religious Cossack culture, often connected with Kiev–Mohilian's collegium: their rector, academics and graduates. It's they, who created and directed the culture of Developed Cossack Baroque, which was later brought to Russia by Epifaniy Slavinetskiy, st. Dimithriy (Tuptalo) Rostovskiy, Stephan Yavorskiy and their followers, directing it's culture to the baroque and baroque classicism. More than 300 year have passed since the day of death of st. Dimithriy, but his books of preachment and Lives of the Saints are still published and republished, and the demand is still high. In our article we will try to disclose the secrets of intelligent religious conversation of st. Dimithriy with baroque personality, it's governors, the secret of their portrayal and the influence on them, using hermeneutic, culturological and typological methods of the research and also the philosophical works of M. Grushevskiy, I. Shlyapkin, G. Florovskiy, D. Chyjevskiy, F. Titov, P. Florenskiy, I. Ogienko, V. Losskiy, I. Mejendorf, V. Gorskiy, S. Yosipenko, S. Krimskiy, A. Chorniy. Our main goals are the highlighting of the anthropological, axiological intentions of the baroque personality in the gomilyo–conchetto of saint Dimithriy (Tuptalo) and especially in the «Preaching in the week of all Saints, the first week after Pentecost».

Keywords: the Developed Ukrainian Cossack baroque, the anthropological and axiological intentions of the baroque personality.

Zinovchenko N. L., аспірантка кафедри культурології, естетики і історії, Донбаський державний педагогічний університет (Україна, Славянськ), tayazinovchenko@gmail.com

Св. Димитрій (Туптало) – філософ казачого барокко

Анализируются антропологические и аксиологические интенции в философско–проповеднической мысли святителя Димитрия (Туптало), митрополита Ростовского (1651–1709), в контексте культуры украинского развитого Казачьего барокко II половины XVII – начала XVIII в. Св. Димитрий (Туптало, Савич, Тупталенко) – украинско–русский барочный мыслитель–проповедник, писатель, драматург и агиограф, церковный и культурный деятель, который 25 лет (1675–1700) посвятил просветительству украинского народа и его правителей, содействию их духовного и политического единства через проповедничество и создание свода житий святых на каждый день православного года. Как его многогранная деятельность, так и просветительство других представителей высокого Казачьего барокко (св. Петр Могила, Иннокентий Гизель, Лазарь Баранович) и умеренного барокко (по формально–языковым признакам) (Иоанникий Галатовский, Антоний Радивиловский, Лаврентий Кривонович) влияли на формирование высоких духовных идеалов амбивалентной, дуалистической барочной личности, часто пытавшейся соединить несоединимое, антиномичное. В эпоху Развитого Казачьего барокко (1645–1715), когда в Гетманщине часто менялись геополитические взгляды светской элиты: магнатов, гетманов и казацкий старшины, св. Димитрий как практический философ и советник гетманов И. Самойловича и И. Мазепы (до переезда в 1700 г. по приказу Петра I в Россию и посвящения в сан митрополита Сибирского, а потом Ростовского) вместе с Лазарем Барановичем сыграл огромную роль в стабилизации мира в обществе. Общеизвестно, что украинские магнаты, подававшие идею утверждения польской государственности, не оставили после себя выдающихся ни философских, ни беллетристических произведений, т.к. основными творцами этой эпохи были представители духовной казачьей культуры, чаще всего связанные с Киево–Могилянским коллегиумом: его ректоры, преподаватели и выпускники. Именно они создавали и направляли культуру развитого Казачьего барокко, которую Епифаний Славинецкий, св. Димитрий (Туптало) Ростовский, Стефан Яворский и их последователи перенесли в Россию, направляя ее культуру в сторону развития барокко и барочного классицизма. Прошло уже более 300 лет со дня смерти свт. Димитрия, а его книги проповедей и житий святых издаются и переиздаются, и спрос на них не угасает. В нашей статье мы попытаемся, опираясь на герменевтический, культурологический и типологический методы исследования, а также на философские труды

М. Грушевского, И. Шляпкина, Г. Флоровского, Д. Чижевского, Ф. Титова, П. Флоренского, И. Огиенко, В. Лосского, И. Мейендорфа, В. Горского, С. Йосипенко, С. Крымского, А. Черного, раскрыть секреты интеллектуально–духовной беседы св. Димитрия с барочной личностью, ее правителями, тайну их изображения и влияния на них. Свои главные задачи мы видим в освещении, во–первых, антропологических, а во–вторых, аксиологических интенций барочной личности в поучениях–кончетто св. Димитрия (Туптало), и особенно в «Поучении в неделю всех святых, первую по Пятидесятнице».

Ключевые слова: украинское Развитое Казачье барокко, антропологические и аксиологические интенции барочной личности.

УДК 1:37.013

Матвеев В. О., доктор філософських наук, професор кафедри філософської антропології, Національний педагогічний університет ім. М. П. Драгоманова, дійсний член (академік) Міжнародної Академії культури безпеки, екології та здоров'я (Україна, Київ), vitaliy.matveev@mail.ru

САМОРЕАЛІЗАЦІЯ ОСОБИСТОСТІ В ПОРІВНЯННІ ХРИСТІАНСЬКОЇ ТА ІНДУЇСТСЬКОЇ ПАРАДИГМИ: ОСНОВНІ ПІДХОДИ

Автор намагається комплексно досліджувати одну з кардинальних проблем сучасності – проблему самореалізації особи в релігійній сфері, зокрема, в порівняльному аналізі індуїзму і християнства. Автор статті намагається довести, що саме релігія є першою формою самореалізації особи.

Порівнюючи індуїзм і християнство в релігійно–філософському плані, автор статті намагається, в першу чергу, знайти загальні стани в цих двох релігіях і на основі цього відтворити цілісну систему самореалізації особи в релігійній парадигмі. Компаративний аналіз реалізується в історико–культурному, онтологічному, теологічно–антропологічному, фізичному, морально–психологічному і духовному вимірах.

Особлива увага в статті приділена аналізу специфіки духовної практики, яка грає головну роль у вдосконаленні людської особистості в релігійній сфері.

Ключові слова: самореалізація, особа, езотерика, християнство, індуїзм, духовність, самадхі, йога, християнський містицизм, медитація.

Проблема розвитку людини або, іншими словами, проблема самореалізації, на даний момент являється однією з кардинальних проблем сучасності. Відсутність цілісної національної системи самореалізації особистості, на наш погляд, гальмує розвиток нашої країни в усіх його напрямках, оскільки історія діє через конкретний морально–духовний зріз окремої особистості. Іншими словами, розвиток суспільства та індивідуальний розвиток людини відносяться один до одного як загальне до конкретного і взаємодоповнюють, взаємозначають та взаємодоповнюють один одного.

Людство завжди мало потребу осягнути людину як багатогранну цілісність, але з позицій науки ця проблема, на жаль, так і залишилась не вирішеною. В системі сучасної освіти практично відсутні дисципліни, котрі дозволяли б найбільш повно репрезентувати людину як динамічне ціле та пропонували б систему самореалізації особистості, яка базувалася б на національних традиціях.

Процеси демократизації в нашій країні, що почалися чверть століття тому, дозволили по новому поглянути на роль релігії та Церкви. Якщо в так звану епоху розвинутого соціалізму, яка потім була перейменована в «застійні роки» релігія вважалася свого роду анахронізмом, а віруючі – відповідно, відсталими людьми, що ще «не позбавилися релігійних забобів», то зараз стає зрозумілим, що релігія як форма суспільної свідомості далеко ще не вичерпала своїх можливостей на даному етапі розвитку людства.

В першу чергу, це стосується проблем виховання та розвитку людини. Виникнувши на зорі людства, релігія